

УДК 343.985:343.132

Шаповалов О. О. – кандидат юридичних наук,
докторант Національної академії внутрішніх
справ, м. Київ

ВИЯВЛЕННЯ ОЗНАК ЗЛОЧИНІВ У ПРОЦЕСІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Аргументовано необхідність розмежування понять «оперативний пошук ознак злочинів» і «виявлення злочинів». Обґрунтовано значущість для досудового розслідування процедур виявлення факту злочину й оперативного пошуку осіб і фактів, що становлять оперативний інтерес.

Ключові слова: виявлення злочинів, оперативний пошук, докази злочинної діяльності, встановлення обставин злочину, досудове розслідування.

На ступінь поширеності злочинів (навіть злочинів-інцидентів) суттєво впливає високий рівень латентності. Латентність (лат. *latens* – прихований, невидимий) – це властивість злочинності, що полягає в неповноті її офіційної реєстрації. Унаслідок цього за фактами латентних злочинів правоохоронні органи не вживають належних заходів для притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності [1, с. 13]. На нашу думку, таке явище має певні причини: відсутність звернень потерпілих (через непоінформованість), які не знають, що вони вже стали жертвами злочинів, або щодо них лише готують злочин і вони стануть жертвами в майбутньому; заляканість потерпілих, які остерігаються можливої помсти з боку злочинців і переконані, що правоохоронна система не здатна їх захистити. Також потерпілі можуть самі бути пов'язані з протиправною діяльністю, а тому утримуються від звернення до правоохоронних органів, оскільки прагнуть уникнути відповідальності за власні злочини. У зв'язку із зазначеним статистика злочинів не відображає реальну ситуацію. Результати опитування засвідчують, що високий рівень латентності спричинений неправильною кваліфікацією (32 %), відсутністю звернень потерпілих (16,8 %), браком напрацювань щодо виявлення та розслідування злочинів (14,7 %). Одним із чинників, що знижує ефективність виявлення та розслідування злочинів,

є зміни в кримінальному процесуальному законодавстві та законодавстві, яким регламентовано оперативно-розшукову діяльність в аспекті виявлення латентних злочинів. Ці зміни порушили чітке розмежування оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу. Це зумовило необхідність оновлення термінології та інтерпретації законодавства відповідно до наявних змін. Важливим елементом оперативно-розшукової діяльності є її форми та правова регламентація законності їх використання. Оперативний пошук є однією з означених форм. За певними параметрами він схожий на виявлення (встановлення) ознак (обставин) злочину в процесі їх розслідування.

Науковці зазначають, що статистика відображає лише незначну частину фактично вчинюваних злочинів [2, с. 35]. Підтвердженням цього є чимало факторів, що становлять показники розвитку країни загалом, рівня життя більшості громадян, стану правоохоронної системи, а також експертні оцінки рівня злочинності, що ґрунтуються на вивченні фактичного матеріалу, досвіду респондентів. Учені виокремлюють низку чинників, які ускладнюють процес виявлення фактів злочинів: неочевидність учинення злочину та ставлення до цього потерпілої особи; недостовірність джерел інформації щодо обставин учинення злочину й осіб, які його вчинили; наявність у правоохоронних органів фрагментарної інформації про обставини вчинення злочину; виконання правопорушниками комплексу спеціальних заходів для приховування слідів окремого злочину та злочинної діяльності загалом; протидія правоохоронним органам у встановленні відомостей про зміст злочинної діяльності; труднощі під час отримання та вилучення інформації про зміст злочинної діяльності в суб'єктів господарювання на етапі збирання первинних матеріалів до початку кримінального провадження (отримання документів обліку фінансово-господарської діяльності, інформації з банківських установ, що містить банківську таємницю тощо); недостатній рівень професійної підготовки осіб, задіяних у проведенні оперативно-розшукових заходів і досудового слідства, контрольно-перевірної діяльності; високий рівень корупції серед працівників правоохоронних і контрольних органів, приховування ними змісту злочинної діяльності; безпосередня участь окремих працівників правоохоронних органів у вчиненні злочину [3, с. 113–115]. Низка науковців досліджувала окремі елементи як виявлення ознак злочину, встановлення його

обставин, так й оперативного пошуку. Зокрема, В. О. Ледащев виявлення злочинів тлумачить як виявлення ознак злочину за результатами пізнавальної діяльності органів дізнання (оперативних працівників) і досудового слідства, яке здійснюють за допомогою криміналістичних методів та яке є документально зафіксованим [4, с. 20]. На думку В. В. Лисенка та О. С. Задорожного, виявлення злочинів є категорією криміналістики, а тому повинно мати відповідне криміналістичне забезпечення (техніко-криміналістичні засоби, тактичні прийоми, методичні рекомендації) [5, с. 212]. Із цього приводу Д. І. Сулейманов зазначає, що підґрунтям пошуку криміналістично значущих джерел є комплекс слідчих дій та оперативно-розшукових заходів [6, с. 25]. Виявлення злочинів як певну поінформованість правоохоронних органів про вчинення протиправного діяння визначає І. Ф. Герасимов [7, с. 25], не розмежовуючи в цьому контексті слідчих та оперативних працівників.

Метою пропонованої увазі статті є визначення співвідношення понять і процедур оперативного пошуку та виявлення злочинів.

Досудове розслідування розпочинається з моменту реєстрації інформації про факт учиненого злочину в Єдиному реєстрі досудових розслідувань (ЄРДР). Проте підставою для початку кримінального провадження можуть бути як звернення потерпілого, так і матеріали оперативних підрозділів. До моменту початку досудового розслідування працівники правоохоронних органів здійснюють низку заходів, спрямованих на виявлення фактів злочинної діяльності. Необхідність цієї діяльності зумовлена тим, що значна частина злочинів є латентними (про їх учинення правоохоронні органи не мають відомостей). Процес виявлення ознак латентних злочинів передбачає отримання та перевірку первинної інформації про осіб і факти, що становлять інтерес для правоохоронних органів. Далі конкретні факти виокремлюють із загального масиву отриманих відомостей. Таку форму застосовують для виявлення злочинів за принципом «від злочинця до злочину». Виявлення злочинів-інцидентів полягає в отриманні та перевірці первинної інформації про осіб і факти, що становлять інтерес, без будь-якого зв'язку з конкретною особою. Цей процес передбачає виокремлення підозрюваної особи із широкого кола осіб, які потрапили до поля зору оперативних підрозділів під час розслідування. Таку форму застосовують для

виявлення злочинів за принципом «від злочину до злочинця». Низка злочинів містить ознаки загальнокримінального злочину (злочину-інциденту) (з огляду на способи досягнення мети – погрози, насильство, пошкодження майна тощо) й економічного, латентного (з огляду на мету окремих злочинів – прагнення незаконно вирішити певні господарські питання). У сучасному законодавстві чітко визначено порядок дій під час отримання інформації з офіційних джерел про факт учинення злочину з реєстрацією в ЄРДР і початком кримінального провадження. Однак, відповідно до визначення терміна «факт злочину», для його використання необхідна наявність усіх елементів складу злочину (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона), без яких можна розглядати не сам факт учинення злочину, а лише його окремі ознаки. У чинному кримінальному процесуальному законодавстві не передбачено конкретних підстав початку кримінального провадження. У кожному окремому випадку слідчий на підставі власного внутрішнього переконання повинен вирішити, чи варто розпочинати кримінальне провадження. Під час розслідування слідчий зазвичай потребує допомоги оперативних працівників для здійснення обов'язкових негласних слідчих розшукових дій (НСРД), розшуку та затримання тих чи інших осіб, а також задля забезпечення особистого захисту. Звісно, у разі, коли потерпілий звертається із заявою про вчинення щодо нього злочину, то слідчий реєструє цю інформацію і дає доручення оперативним працівникам щодо проведення низки НСРД стосовно підозрюваних осіб. Суттєво різнитиметься ситуація, якщо факт учинення конкретного злочину невідомий, але, наприклад, було отримано інформацію про діяльність організованого злочинного угруповання в певній сфері або підготовку до вчинення злочину з невідомим потерпілим. У такому разі латентний характер злочинної діяльності зумовлює необхідність активного здобування первинної інформації. Цей процес у теорії оперативно-розшукової діяльності визначають як «оперативний пошук», тобто виявлення осіб і фактів, що становлять оперативний інтерес. Такі відомості переважно є надбанням обмеженого кола осіб, зацікавлених у приховуванні зазначеної інформації. Із цією метою застосовують різні способи маскування. Таким чином, інтенсивність надходження первинної

інформації залежить від правильності здійснення низки організаційно-тактичних заходів, що стосуються виявлення злочинів, забезпеченості необхідними силами та засобами, організації чіткої взаємодії різних служб поліції під час виконання завдання. Однак не можна стверджувати, що виявлення (пошук) ознак злочинів здійснюють виключно оперативні підрозділи, а також що теоретичне обґрунтування означеного процесу – це сфера інтересів лише теорії оперативно-розшукової діяльності.

Виявлення осіб і фактів, що становлять інтерес для оперативних та слідчих підрозділів, відбувається за невстановленими й наперед індивідуально не визначеними ознаками. Працівники вищезазначених підрозділів не володіють інформацією щодо конкретних ознак злочину. Так, у разі виявлення злочинів у сфері карного розшуку (злочинів-інцидентів) слідчий або оперативні працівники можуть володіти первинною інформацією. Це, наприклад, сліди на місці злочину (на потерпілому або предметах навколишньої обстановки), показання потерпілих або очевидців, матеріали експертиз тощо. Натомість у разі виявлення ознак латентних злочинів установлення відбувається за ознаками, які задані не матеріалами конкретного кримінального провадження, а ґрунтуються на загальних уявленнях про злочин.

Науковці [3, с. 117] вважають, що виявлення злочинів є цілеспрямованою діяльністю оперативних і слідчих підрозділів для встановлення, фіксації фактів, обставин учинення злочинів та осіб, причетних до їх учинення й отримання інформації, яку можна використати як докази в перебігу досудового слідства. Ми погоджуємося з думкою вчених щодо відмінностей між поняттями «розкриття злочину», «виявлення злочину» та «встановлення ознак злочинного діяння».

Виявлення злочинів – це діяльність правоохоронних органів, спрямована на встановлення інформації про злочини, які не були відомі правоохоронним органам і не стали надбанням офіційної статистики (відомості про зареєстрований злочин).

Розкриття злочинів – це проведення заходів щодо встановлення осіб, які вчинили злочин, а також з'ясування їх причетності до нього в умовах, коли вже стало відомо (від потерпілих, за результатами оперативно-розшукової діяльності тощо) про вчинений злочин й обставини його вчинення.

Встановлення ознак злочину – це діяльність правоохоронних органів, спрямована на отримання інформації від фізичних чи юридичних осіб про вчинений злочин. Цей процес різниться з виявленням злочинів тим, що передбачає активну та цілеспрямовану діяльність щодо встановлення інформації про факти вчинення злочинів [3, с. 117–118].

На нашу думку, оперативний пошук осіб і фактів, що становлять оперативний інтерес, – це самостійна форма оперативно-розшукової діяльності, а виявлення осіб і фактів, що становлять інтерес для правоохоронних органів, – це комплекс цілеспрямованих заходів, які вживають для виявлення, отримання та накопичення нових, раніше не відомих відомостей, важливих для протидії злочинності.

Відмінність діяльності правоохоронних органів щодо розкриття злочинів від виявлення злочинів полягає в наявності у працівників правоохоронних органів інформації щодо факту й обставин учинення злочину та, в окремих випадках, щодо осіб, які його вчинили.

Характерною рисою оперативного пошуку є те, що його здійснюють як з урахуванням конкретних фактів учинених і зареєстрованих злочинів, так і незалежно від їх наявності. Саме ця обставина забезпечує ініціативність й активність пошуку, визначає його тактику. Також оперативний пошук відрізняється від виявлення злочинів суб'єктами, що значно звужує можливі випадки його застосування.

Розмежовуючи вищезазначені поняття, можна дійти таких висновків. Виявлення злочинів – це початковий етап їх розслідування, оскільки без наявності інформації про факт (ознаки) вчиненого злочину його не можна розслідувати.

Оперативний пошук за змістом є вужчим поняттям, ніж виявлення злочину. Його здійснюють лише суб'єкти оперативно-розшукової діяльності. Оперативний пошук не передбачає етапу перевірки отриманої інформації в контексті її процесуальної «допустимості» як джерела доказів злочинної діяльності.

Одним з елементів виявлення злочинів є встановлення їхніх ознак – визначення осіб, предметів і явищ, що становлять інтерес, за допомогою визначення їхньої групової належності або тотожності за заздалегідь відомими властивостями й ознаками. Цей процес забезпечує комплексне застосування

оперативно-розшукових заходів і слідчих (розшукових) дій, що надає можливість отримувати необхідну для порівняння інформацію. Зазначене поняття майже збігається з поняттям «встановлення обставин злочинів, раніше не відомих правоохоронним органам».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Скобликов П. А. Взыскание долгов и криминал / П. А. Скобликов. – М. : Юрист, 1999. – 160 с.
2. Волженкин Б. В. Преступления в сфере экономической деятельности по Уголовному кодексу Российской Федерации (общая характеристика) / Б. В. Волженкин // Юридический мир. – 1997. – № 6–7. – С. 34–38.
3. Петросян В. Г. Криміналістичне та оперативно-розшукове забезпечення виявлення злочинів, вчинених суб'єктами господарювання з ознаками фіктивності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. / Петросян Ваграм Григорович. – Ірпінь, 2012. – 221 с.
4. Ледащев В. О. Своевременное обнаружение преступления: понятие, методы и профилактическое значение / В. О. Ледащев // Правовые организационные вопросы предварительного расследования. – Волгоград : ВСШ, 1977. – С. 19–24.
5. Лисенко В. В. Проблеми виявлення злочинів, пов'язаних з несплатою податків / В. В. Лисенко, О. С. Задорожний // Науковий вісник Національної академії Державної податкової служби України. – 2007. – № 2 (37). – С. 212–219.
6. Сулейманов Д. И. Концептуальные основы использования информации при раскрытии преступлений : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Сулейманов Джаваншир Ислам оглы. – Киев, 1997. – 45 с.
7. Герасимов И. Ф. Выявление преступлений – начальный этап борьбы с преступностью / И. Ф. Герасимов // Проблемы оптимизации первоначального этапа расследования преступлений. – Свердловск, 1988. – С. 25–32.

REFERENCES

1. Skoblykov, P.A. (1999). *Vzyskanye dolhov y krymynal [Collection of debts and crime]*. Moscow: Yuryst [in Russian].
2. Volzhenkyn, B.V. *Prestupleniya v sfere ekonomycheskoj deiatelnosti po Uholovnomu kodeksu Rossyiskoi Federatsyy (obschaia kharakterystyka) [Crimes in the*

sphere of economic activity under the Criminal Code of the Russian Federation (general characteristic)]. *Yurydycheskyy myr, Juridical World*, 6-7, 34-38 [in Russian].

3. Petrosian, V.H. (2012). Kryminalistychne ta operativno-rozshukove zabezpechennia vyaviennia zlochyniv, vchynenykh subiektamy hospodariuvannia z oznakamy fiktyvnosti [Criminalistic and operative-search support for the detection of crimes committed by business entities with signs of fictitiousness]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

4. Ledashev, V.O. (1977). Svoevremennoe obnaruzhenie prestupleniya: ponyatiye, metody y profylaktycheskoe znachenye [Timely detection of a crime: concept, methods and preventive value]. *Pravovye orhanyzatsyonnye voprosy predvartelnogo rassledovaniya, Legal organizational issues preliminary investigation*. Volhohrad: VSSH [in Russian].

5. Lysenko, V.V., & Zadorozhnyi, O.S. (2007). Problemy vyaviennia zlochyniv, poviazanykh z nesplatoiu podatkov [Problems of detecting crimes related to non-payment of taxes]. *Naukovyj visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi podatkovoï sluzhby Ukrainy, Bulletin of the National Academy of the State Tax Service of Ukraine*, 2, 212-219 [in Ukrainian].

6. Suleymanov, D.I. (1997). Kontseptualnye osnovy ispolzovaniya informatsii pri raskrytii prestupleniya [Conceptual basis of information use in the detection of crimes]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Russian].

7. Herasimov, I.F. (1988). Vyavleniye prestupleniya - nachalnyy etap borby s prestupnostiu [Detection of crimes - the initial stage of the fight against crime]. *Problemy opytymyzatsyy pervonachalnogo etapa rassledovaniya prestupleniy, Problems optimization phases Originally crimes investigation*. Sverdlovsk [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 01.03.2017
